

УДК 821.161.2-2 Українка: 373.5.091.33

О. П. Телехова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Опозиція «воля – неволя» в драматургії Лесі Українки (у зв'язку з вивченням у школі)

Телехова О. П. Опозиція «воля – неволя» в драматургії Лесі Українки (у зв'язку з вивченням у школі). У статті йдеться про шляхи вивчення творчості Лесі Українки в школі на засадах новітніх педтехнологій згідно з вимогами Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти щодо формування компетентностей у школярів. Підкреслюється, що проблематика її творчості має чіткі опозиційні риси, центральними серед яких виступають поняття волі і неволі, полону і звільнення. В центрі уваги – проблема волі й неволі в драматургії письменниці, її художнє втілення у світлі авторського світлосприйняття; методи, прийоми та шляхи аналізу програмових творів; завдання і запитання для учнів; матеріал для викладу вчителя. Пропонується теоретичний матеріал і методичні рекомендації до вивчення творів, передбачених програмою з літератури.

Ключові слова: драматична поема, шлях аналізу, евристична бесіда, проблематика, воля, неволя.

Телехова А. П. Оппозиция «воля – неволя» в драматургии Леси Украинки (в связи с изучением в школе). В статье речь идет о путях изучения творчества Леси Украинки в школе в свете новейших педтехнологий согласно требований Государственного стандарта базового и полного общего среднего образования относительно формирования компетентностей у школьников. Подчеркивается, что проблематика ее творчества имеет четкие оппозиционные черты, основополагающими среди которых выступают понятия воли и неволи, плена и освобождения. В центре внимания – проблема свободы и несвободы в драматургии писательницы, ее художественное воплощение в свете авторского мировоззрения; методы, приемы и пути анализа программных произведений; задания и вопросы для учащихся; материал для лекции учителя. Предлагаются теоретический материал и методические рекомендации по изучению произведений, предусмотренных программой по литературе для средних общеобразовательных учебных заведений.

Ключевые слова: драматическая поэма, путь анализа, эвристическая беседа, проблематика, свобода, неволя.

Telekhova A. P. The opposition «will – nilly» in the drama of Lesya Ukrainka (in connection with learning in school). In this article we are talking about ways of studying works of Lesya Ukrainka in the school in the light of the latest technology trenovane according to the State standard of basic and full General secondary education regarding the formation of competences at students. It is emphasized that the issues her work has a clear oppositional traits, central among which are the notions of will and bondage, captivity and liberation methods, techniques and ways analysis programmih pieces. In the spotlight – the problem of freedom and unfreedom in the drama writer, technical procedures, priami and path analysis programmih works, tasks and questions for students, material for the teacher lectures. Lesya Ukrainka calls not to shy away from the land, the people of the people, their language and customs, and do their utmost to be a true patriot-Ukrainian. The work really depicts the hard and tragic destiny of Ukraine, the relations between Ukraine and Russia, is opposed to deep patriotism and betrayal, it speaks of perseverance in the vitality of the forces of the poor nation, its liberation and rebirth. Offers theoretical material and the methodical recommendations for study of the pieces provided by the program in literature for secondary schools. Keywords: dramatic poem, path analysis, heuristic conversation, problem, freedom, nilly.

Keywords: dramatic poem, path analysis, heuristic conversation, problem, freedom, nilly.

Вивчення життєпису Лесі Українки в школі потребує серйозного творчого підходу, залучення інноваційних педтехнологій, активізації розумової діяльності учнів. Учителю належить добре продумати вступне слово, дібрати літературознавчий і критичний матеріал, а також форми і прийоми роботи з учнями, дбаючи про формування предметних, ключових та галузевих компетентностей учнів. Проблемі вивчення творчості Лесі Українки приділяли велику увагу як літературознавці, так і педагоги-методисти [1, 3, 4]. Мета статті – простежити розгортання проблеми волі – неволі в її драматичних творах.

У вступному слові до вивчення життєпису наголосимо на суспільній, громадянській позиції поетеси, письменниці, драматурга, літературного критика і публіциста, бо саме у всіх цих сферах

розкрився талант Лесі Українки. Рабство і свободу, залежність і незалежність (особи і народу), непокірність і покору, сваволлю і людяність, добро і зло, вірність і зраду, відвагу і боягузтво, силу духа і легкодухість, непохитність і зневір'я, відвертість і лицемірство, любов і ненависть, ширість і підступність, емансипацію і закріпачення, взаємовідносини поневоленого і поневоляницького народів, взаємовідносини особистості з суспільством, взаємовідносини митця з народом та багато іншого не оминула вона у своїй творчості [2; 5]. Як і в Г. Сковороди, Т. Шевченка, доля поневолених народів, насамперед рідного їй українського народу, хвилювала волелюбне, бентежне серце поетеси. Вона вважала, що український народ, який віками виборював свою незалежність, заслужив вільного, демократичного життя, а не животіння під чоботом тиранів.

С. Тудор зазначав у своїй статті «Визволення

слова», що у творах Лесі Українки існують головні «художні комплекси», виділивши центральним – «майже хворобливий почуттєвий згусток», «комплекс неволі», з якого «немов із гарячого глибинного джерела черпали свій жар палючі вершини творчості Лесі Українки» [5:38]. У статті критик розглядає творчість письменниці як втечу від комплексу неволі. Як і Байрон у своєму «Бронзовому віці», Леся Українка приходить до висновку, що народ, який віками скнів у рабстві, привчений до плазування перед силою, народ без традицій демократичного життя ніколи нікому не принесе свободи, хоча б навіть і хотів це зробити, бо він не має уявлення про неї [2, 4, 5]. Ця думка пронизує багато її творів, особливо драматургію. Окреслюючи риси індивідуального стилю Лесі Українки, наголошуємо, що розгортання ідеї в її драматичних творах має чіткі опозиційні риси, центральними з-поміж яких виступають поняття волі й неволі, полону й звільнення.

Велика сила духу, мужність і незламність були даровані їй з дитинства, а в літературу зі словами «воля», «Україна» і на весь світ гордо проголосила: «Я – Українка», хоч ще дитиною усвідомила: «Ні долі, ні волі у мене нема». Однак не змиралась, а все життя вперто шукала на скрижалях трагічної історії свого народу оту загублену волю, бо соромилася, «що ми такі невольні, що носимо кайдани і спимо під ними спокійно». Це дозволило зробити висновок: «Неволя ще мерзенніша, якщо вона добровільна». Ця думка непокоїла її все життя. І, напевно, саме вона й викликала появу драматичної поеми «Бояриня», згусток душевного болю поетеси, спричинений трагедією рідного краю, твір, який вводить нас в складні часи історії України. Це доба, що прагненням України до об'єднання й незалежності, запеклою боротьбою, конфліктністю, була визначальною на початку ХХ століття.

На історичних подіях періоду Руїни (ХVІІ століття), Леся Українка розглядає низку проблем, одна з яких – проблема волі і неволі. Тему, сюжет і характеристику головних персонажів-носіїв проблеми волі – неволі варто розкрити лекційним шляхом, зосередивши увагу на головних позиціях, проілюструвавши їх прикладами з твору. Носіями проблеми волі й неволі є образи Оксани й Степана. Саме через трагедію життя дочки козака Перебийного авторка підводить нас до роздумів над трагедією України. Живучи далеко від рідного краю, Оксана тяжко переживає поразку Дорошенка: «Зломилася воля, Україна лягла Москві під ноги». Думка про поневолення рідного краю не дає Оксані спокою. Вона сприймає своє безталання через призму загальнонародного нещастя. Образ Оксани, яка марніє в неволі, перегукується з образом занапащеної України, сплюндрованої не тільки ворогами, а й «московськими посіпаками». Їй

тяжко на душі від думки, що останній славний гетьман – і той, попри всю палкість вдачі, незважаючи на свою безмежну любов до України, не зміг відвоювати її незалежність. У цьому – найбільша трагедія рідного краю. Колись квітуча Україна «гине, в'яне», бо «не ростуть квітки в темниці» [6].

З розпачем Оксана вигукує: «Чи довго нам ще мучитися так? Невже й загинемо у сій неволі?» І це волає принижена, зневажена «невільниця - Україна». Оксану обурюють слова Степана про те, що в Україні вже спокійно, «утихомирилось»: «Утихомирилось? Зломилася воля, Україна лягла Москві під ноги, се мир по твоєму – ота руїна?» [6]. Зрештою, руїною стала й душа Оксани від туги за Батьківщиною. А біда Степана, що втратив гідність, покійно прийняв рабство, – це трагедія нашого народу. Шкода, що пізно він зрозумів своє нещастя. «Волі не просять – за неї борються», – вчить нас Леся Українка. Таки тези вчитель озвучить у процесі лекції.

У висновку варто зазначити: Леся Українка в драмі «Бояриня» закликає не цуратися рідної землі, рідного народу, їхньої мови та звичаїв, а робити все можливе, щоб бути справжнім патріотом-українцем. У цьому творі реально зображено тяжку й трагічну долю України, відносини між Україною та Росією, протиставляється глибокий патріотизм і зрада, звучить віра в нездоланні життєтворчі сили рідного народу, його визволення і відродження. Важко переоцінити значення драматичної поеми «Бояриня» в боротьбі за незалежність України та її актуальність, особливо тепер, у складні для Батьківщини часи протистояння волі і неволі. І було б великою помилкою вилучати твір зі шкільної програми.

Ці думки вчитель озвучить у процесі вивчення драми проблемно-тематичним шляхом аналізу, під час якого поставить перед учнями запитання: Чи усвідомлювали Степан і Оксана своє становище на чужині? Чи намагались вони протестувати проти протиги наруги над собою? Чому чужина була згубною для Оксани? Які риси вдачі вказують на її волелюбність? Які національні риси українців втілюють персонажі твору? Як у ньому втілюється ідея національної самобутності і безсмертя України? Якими художніми деталями розкривається опозиція волі й неволі?

Висвітливши наведені питання на основі різнобічного аналізу тексту, ми можемо зробити висновок: хворобливий стан головної героїні зумовлений її невольництвом як жінки, як людини і як національно свідомої особистості: образ Оксани ідейно споріднений з іншими характерними для Лесі Українки персонажами, які не можуть жити рабами, скніти в неволі. Це й безіменний поет з «Давньої казки», Мавка з «Лісової пісні», Антей з «Оргії». Адже в неволі неможливе щасливе,

духовно повноцінне життя людини.

Вивчаючи «Лісову пісню», необхідно відмовитися від стереотипного анатомування драми на теми, образи, художні особливості та ідею, а також від вульгарно-соціологічної інтерпретації персонажів. Шляхом проблемно-тематичного, цілісного чи змішаного аналізу варто довести, що неволя, сіра буденщина і ницість духу вбивають у людині мрію, талант, любов. Уперше думку про неволю висловлює збагачений досвідом стосунків з людьми Лісовик, застерігаючи Мавку, що по людських стежках «не ходить воля, там неволя тягар свій носить». Вихована в іншому світі, де без волі і краси не було життя, Мавка не розуміє занепокоєння Лісовика: «Ну як таки, щоб воля – та пропала?» [6].

Волелюбна Мавка щиро тягнеться до спорідненої їй душі Лукаша, прагнучи міцного щастя, на все життя. Найвищий вияв духовного світу героїні – порив її душі до глибокого і самовідданого кохання, заради якого вона готова на самопожертву. Саме тому Мавка пішла з лісу, намагалася виконувати по господарству всі доручення матері Лукаша, поміняла розкішні шати царівни на убоге селянське вбрання, змінивши даровану їй природну волю на неволю й сіру буденщину.

Однак дуже швидко Мавка зрозуміла, що світ добра і краси, який був притаманний серед людей дядькові Левові, не характерний для матері Лукаша і що життя не завжди збігається з мрією про нього. Та й сам Лукаш – людина прекрасних поривів: лагідний, творчий, працьовитий, але безвольний. Він дуже швидко піддався впливові матері і змінив своє ставлення до Мавки. Так неволя породила зраду. Отже, реальність, в якій опинилася Мавка, зайшла у конфлікт з її надією на щасливе життя з Лукашем. Але краса Мавки полягає в тому, що вона думає не тільки про себе. Після багатьох марних спроб врятувати Лукаша її знедолена душа знайшла для себе найкращий спочинок у володіннях Того, що в скалі сидить. Однак і ця неволя не була тривалою. Коли вона відчула спробу Лукаша звільнитися від рабського духу, то поспішила йому на допомогу, прагнучи визволити коханого з тенет неволі. Такий вчинок засвідчує її гуманність і глибину почуттів. Отже, Мавка – втілення волі й краси в природі і людському житті. У цій гармонії її безсмертя: «Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає». У цьому полягає духовна цінність і висока ідейність твору.

Розмову про твір доцільно завершити бесідою: В чому виявляється волелюбність Мавки? Доведіть, що неволя суперечить еству людини, принижує і спустошує її. В чому письменниця вбачає сенс життя і як цю ідею проводить через образи твору?

Чим вимірюється цінність людського життя? На підсумковому етапі домагаємось поглибленого осмислення головних проблем драми, однією з яких є думка: перша й найнеобхідніша умова людського життя – воля, а його цінність вимірюється тим, наскільки воно збагачує й полегшує життя інших людей і який слід залишає на землі.

Проблему волі та неволі Леся Українка розкриває і в багатьох інших творах – поетичних, прозових і драматичних. У драматичній поемі «У пущі» знайшли вияв її погляди на важливі проблеми мистецтва, зокрема свободу творчості митця. Центральною ідеєю, «згустком» С. Тудор вважає саме контекст неволі й на передній план висуває проблему свободи взагалі і проблему свободи особистості зокрема [5:48]. Адже за право здійснення власного світоглядно-етичного вибору герой твору Річард Айрон вступає в боротьбу з оточенням. І саме між цими полюсами свободи – неволі окреслюється дискурс драматургії Лесі Українки. У драматичній поемі «Оргія» центральною є проблема митця і влади, стосунків панівної й колоніальної культури, а також ролі мистецької індивідуальності. Наскрізно у творі є ідея волі, вільного мистецтва, що впливає з теми становища митця в поневоленому суспільстві. Головний герой грек, співець Антей, не бажає служити своїм мистецтвом завойовникам і в складних умовах переживає особисту і громадську трагедію. У «Вавілонському полоні» ця трагедія посилюється тим, що поневолений митець не може проявити себе, розкрити свій талант, бо рабство позбавляє можливості свободи творчості, а мистецтво уярмленого народу не визнається. Неважко помітити, що висхідною «спіраллю», основним міфом у творчості Лесі Українки є міфологема полону, яка набуває не тільки конкретного соціально-історичного значення, а й означає інші більш глибокі трансформи [5]. Полон – це передусім неволя. Лицар-невільник з «Осінньої казки» не боровся за свою свободу, а повірив служниці, що вона визволить його з неволі. Після такого звільнення йому довелося жити між свиньми. Він проміняв почесну неволю на ганебну волю, повіривши в те, що хтось когось може визволити безкорисно для себе, і забувши про те, що «Хто визволиться сам, той буде вільний, хто визволить когось – в неволю забере». Мотив мистецтва в умовах колоніальної залежності постав дуже гостро на зламі епох. Схожий сюжет розробила Дніпрова Чайка в новелі «Мара», надрукованої в альманасі «Хвиля за хвилею», та інші письменники межі століть.

Література

1. Агеева В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації: Монографія. – К. : Либідь, 1999. – 264 с.
2. Бичко А. Леся Українка: Світоглядно-філософський погляд. – К. : Український Центр духовної культури, 2000. – 186 с.
3. Ломонос Є. Вивчення творчості Лесі Українки. Посібник для вчителів / Є. Ломонос. - К. : Рад. Школа, 1987. – 208 с.
4. Міщенко Л. Леся Українка: Посібник для вчителів. – К., 1986. – 303 с.
5. Тудор С. Визволення слова // Тудор С. Вибрані твори : У 2 т. – Б.м., б.р. – Т. 2. – 543 с.
6. Українка Леся. Зібрання творів : У 12 т. / АН УРСР. – К., 1977. – Т. 5. – 400 с.

УДК 82-2:821.161.2

О. С. Черемська, О. В. Масло

*Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»*

Вербалізація образу СВОБОДИ / ВОЛІ в поезії Христі Алчевської

Черемська О. С., Масло О. В. Вербалізація образу СВОБОДИ / ВОЛІ в поезії Христі Алчевської. Розглянуто образ свободи як провідний смислотворчий чинник у поетичній творчості Христі Алчевської. Виокремлено індивідуально-авторські засоби вербалізації образу: епітетні та метафоричні структури, народнопоетичну символіку. Здійснено аналіз словесно-образних символів, що експлікують образ СВОБОДИ / ВОЛІ, акцентовано увагу на прийомах персоніфікації та естетизації, використанні паралелізму, повтору, анафори, полісиндетону.
Ключові слова: образ свободи/волі, символічні образи, метафоричні структури, епітети, порівняння, повтор, анафора, полісиндетон.

Черемская О. С., Масло О. В. Вербализация образа Свободы / воли в поэзии Христыны Алчевской. Рассмотрен образ свободы как ведущий смыслообразующий фактор в поэтическом творчестве Христыны Алчевской. Выделены индивидуально-авторские средства вербализации образа: эпитетные и метафорические структуры, народнопоэтическая символика. Осуществлен анализ словесно-образных символов, которые эксплицируют образ СВОБОДЫ / ВОЛИ, акцентировано внимание на приемах персонификации и эстетизации, использовании параллелизма, повтора, анафоры, полисиндетону.
Ключевые слова: образ свободы воли, символические образы, метафорические структуры, эпитеты, сравнения, повтор, анафора, полисиндетон.

Cheremskа O. S., Maslo O. V. Verbalization of the image of freedom / liberty in Khrystya Alchevska's poetry. The present article examines the creativity of not well known Ukrainian pedagogue, interpreter and poetess Khrystyna Alchevska who is a representative of the Ukrainian modernism. The image of freedom as a leading thought provoking factor in Khrystyna Alchevska's poetry. Individual author methods on verbalization of the image is distinguished as follows: epithet and metaphorical structures, the folk and epic symbolism. The analysis of the verbal and imaginary symbols explicating the image of FREEDOM / WILL, attention is paid to the methods of personification and aesthetic, to using the parallelism, repetition, anaphora, polysyndeton. The semantic structure of the image of the freedom / will represented by respective adverb, verb and noun groups of words is distinguished; the lexical semantic and associative fields of the image including the ones as follows: symbolical the images marked by the nation (gulls, eagle, falcon; field, meadow, gay, sky, sea, ocean, valley, Cheremosh), the folk poetical components (song, thought, heart, tears, sorrow, soul, spirit) linguocultures (kobza players, kobza, дума, native land, Ukraine) are researched.
Key words: the image of freedom, symbolical images, metaphorical structures epithets, comparisons, repetition, anaphora, and polysyndeton.

Образ *свободи/волі* в національно-мовній картині світу має глибоке коріння й широку лексико-семантичну репрезентацію. «У концептосфері українських художніх текстів, – зазначає В. Кононенко, – поняття – ідея *Воля* займає особливе місце, визначене численними конотативними нашаруваннями, з огляду не лише на його архетипний характер, а й на екстралінгвістичні – соціальні й етнонаціональні – чинники» [9:3]. Це засвідчують сучасні лінгвістичні дослідження, у яких презентовано смислове наповнення поняття *воля* як на матеріалі різних

мов, так і в індивідуально-авторських мовних картинах світу (Ю. Апресян, А. Вежицька, І. Голубовська, С. Єрмоленко, Т. Космеда, О. Маленко, В. Маслово, Ю. Степанов, О. Таран, В. Телія).

Концепту «Воля» в українській мовній картині світу присвячено монографію П. Редіна та О. Яцкевич [11], мовно-поетичне представлення Волі в українських народних думах розглядає Т. Беценко [2], концепти «свобода» та «свобода волі» як чинники формування системи образів у прозі Панаса Мирного аналізує І. Хворостяний [15]. Однак образ *свободи* на матеріалі поетичних творів Христі Алчевської ще не був об'єктом окремого